

Västerhaninge kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Västerhaninge kyrka

Västerhaninge-Muskö församling, Södertörns kontrakt, Stockholms stift

Haninge Åby 1:51, Kyrkvägen 7, Västerhaninge socken, Haninge kommun, Stockholms län, Södermanland

Västerhaninge kyrka är i sina äldsta delar uppförd under 1200-talet och har därefter blivit om- och tillbyggd i flera omgångar sedan medeltiden. I dag finns bara ytterväggar och **sakristia** kvar av medeltidskyrkan, eftersom kyrkan eldhärjades vid åtminstone två tillfällen. Återuppbyggnaden efter den senaste branden 1831 resulterade i kyrkans nuvarande utseende.

Västerhaninge kyrka är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen.

HISTORIK

Sockennamnet Västerhaninge återgår på ett bygdenamn *Hanungi*. Detta innehåller en inbyggarebeteckning *hanungar* (-inge), vilken brukar uppfattas som de som bor vid Hanveden. Skogsnamnet Hanveden, avseende ett större skogsområde på centrala Södertörn, är sammansatt av *hane* tupp av skogsfågel och fornsvenska *vidher* skog. Väster- i Västerhaninge är tillagt för att skilja namnet från sockennamnet Österhaninge.

I en sägen som upptecknats på 1730-talet berättas att Öster- och Västerhaninge kyrkor fått namnen Gertrud respektive Brita efter två systar. Troligast är dock att de fått namnen efter två helgon, som de blivit helgade åt.

I området finns rikligt med kända fornlämningar från såväl sten-, brons-, som järnåldern, men de allra flesta härstammar från järnåldern. Det stora antalet fornlämningar vittnar om att

bygden redan under förhistorisk tid spelade en central roll. De kända fornlämningarna består främst av gravar och gravfält, men även annat, som till exempel boplatslämningar, **skålgropar**, fornborgar och runstenar. Särskilt intressant är det enorma Jordbrogravfältet, strax norr om kyrkogården, ett av landets största gravfält från äldre järnålder, med cirka 650 gravar. Kyrkogården intill kyrkan ligger troligen delvis på Åbygravfältet, likaså ett gravfält från äldre järnålder. Vid en arkeologisk undersökning i **sakristian** i samband med golvarbeten, påträffades ett skelett, vilket har C-14-daterats till perioden mellan 1030 och 1220. Dateringen tyder på att en kyrka fanns på platsen senast 1220.

1731 blev Muskö utbruten från Västerhaninge församling. 1922 kom Muskö återigen att höra under Västerhaninge, som **annexförsamling**. Västerhaninge-Muskö församling bildades 2002 när Västerhaninge församling och Muskö församling slogs samman. I **pastoratet** ingår förutom Västerhaninge kyrka även Västerhaninge kapell, Muskö kyrka, Tungelsta kyrka samt Häringe kapell.

Kyrkan, som är daterad till 1200-talet, består av ett rektangulärt **långhus** med ett tungt torn, som är byggt med höfter, vilket var vanligt under 1200-talet på Gotland. Ursprungligen hade kyrkan ett litet **romanskt kor**, av vilket man hittade rester inom nuvarande **kor** vid 1966 års restaurering. Vid en utvändigt restaurering av kyrkan 1949 hittades bl a rester efter en smal

portal i sydmurens sydvästra hörn. Platsen för portalen är typisk för medeltida sömmlandskyrkor. Ingången, som inte har undersökts närmare, har en bredd som hör samman med de **romanska** kyrkorna under 1100-talet. Med brist på säkra uppgifter om portalens utformning är kyrkan tillsvidare daterad till 1200-talet.

Under yngre medeltid försågs kyrkan med sitt nuvarande **kor**, lika brett som kyrkan, och en tegelvälvd **sakristia** byggdes till på kyrkans norrsida. Som vindfång framför kyrkporten byggdes ett **vapenhus**, vilket revs 1831. Ursprungligen hade kyrkorummet troligen ett platt trätak, såsom i tornrummet. De två tegelvalven med ringmönster slogs vid början av 1500-talet.

Åskan slog ner i tornet 1641 varefter tornet återuppbyggdes i ungefär samma utseende som tidigare. Under 1600-talet blev sockenkyrkan gravkyrka för socknens godsherrar, vilka begravdes i **sakristian** och fick sina vapensköldar upphängda i kyrkans inre. Branden 1831 var den mest förödande. Under det omfattande ombyggnadsarbetet rekonstruerades de två tegelvalv som tillkom på 1500-talet. Tornet byggdes upp till en höjd av 30 meter, mot cirka 55 före branden. All inredning fick nyanskaffas. Predikstol och altarprydnad beställdes av konstnickaren G A Dahlman i Västerås. Kyrkans senaste tillskott utgörs av tillbyggnaden väster om **sakristian**. Den rymmer textilförvaring, väntorum och toalett.

BESKRIVNING

Omgivningen

Västerhaninge ligger i kommunens södra del och gränsar i norr mot Hanvedens stora skogs- och strövområden, i öster mot Jordbro, i söder mot ett stort jordbrukslandskap och i väster mot

Tungelsta. Avståndet till Haninge centrum är cirka 6 km. Västerhaninge delas i två delar av järnvägen. Områden som ingår i norra Västerhaninge är Åby, Åbylund, Norrskogen och Jägartorp. I södra Västerhaninge finns Nedersta, Ribby och Ribbyberg. Ett nytt bostadsområde, Ribby ängar, är under uppförande öster om kyrkan.

Tätorten Västerhaninge har vuxit upp kring den gamla kyrkbyn, som efter järnvägens tillkomst omvandlades till ett stationssamhälle. Från 1950 och framförallt under 1960-talet utvecklades området till en modern förort, där centrumet invigdes 1969 och pendeltågstrafiken startade 1973.

Området mellan Västerhaninge centrum och Nynäsvägen bevarar känslan från tiden innan den moderna förorten växte upp med rödmålade skolbyggnader, trähus, kyrka, kyrkogård och Västergården med sin 50-talsexteriör. Närmast söderut längs Nynäsvägen hittar man Tingshuset, Bygdegården, Folkhögskolan och en villa från 1912. Norrut ligger Västerhaninge prästgård och inne i lövskogen vid Blåkullavägen ligger Ribby gårds tre hus, en liten rest av den gamla byn Ribby, på vars forna ägor Västerhaninges nuvarande centrala bebyggelse har växt upp.

Kyrkomiljön

Kyrkan omges av en **bogårdsmur**. Till kyrkogården kommer man genom öppningar i muren mot söder, väster och norr. Öppningarna mot söder och norr flankeras av kraftiga spritputsade grindstolpar med **tälttak** som kröns med plåtklot. I öppningarna sitter enkla, svarta smidesgrindar. Innanför muren växer en trädkrans av stora lindar. Kyrkogården är bevuxen med många stora träd, mestadels lindar och lönnar. Träden var, enligt ett träsnitt av G

Uppmark, relativt nyplanterade 1889. Från öppningarna i muren leder stensatta gångar till kyrkan. På kyrkogården finns många äldre gravvårdar. De äldsta ligger söder om kyrkan.

Kyrkogården har runt 1900-talets mitt utvidgats mot nordväst, i anslutning till kapellet, vilket uppfördes 1958 efter ritningar av arkitekten Martin Westerberg. Ett församlingshem från 1963, ritat av Hans Bååthe och Torsten Holm, är beläget norr om kyrkan.

Kyrkobyggnaden

Västerhaninge kyrka har en rektangulär form och är orienterad i öst-västlig riktning med tornet i väster. Mot norr är sakristian belägen, och sedan 2005 kompletterad med en nybyggd del. Kyrkans äldsta delar är uppförda i gråstensmurverk, senare tillbyggnader såsom torn och försälsdel är uppförda i tegelmurverk.

Exteriör

De spritputsade fasaderna är avfärgade med ljus ockragul kalkfärg. Fönstersmygar, portalomfattningar och takfotslistor är slätputsade och avfärgade i ljusgrått. Tornets västgavel har ett säreget utseende med två ”höfter”. Tornen i grannkyrkorna, Österhaninge och Brännkyrka har haft liknande höfter, som förekom under

Exteriör från sydväst.

Exteriör från sydöst.

slutet av 1200-talet på Gotland. I sydväggen visar markeringar i 1800-talets grova spritputs platsen för kyrkans ursprungliga ingång samt konturerna av ett spetsbågigt medeltidsfönster. Putsomfattningen kring sydingången är från ombyggnaden efter branden 1831. Den nya tillbyggnaden är uppförd i tegel under koppartak och är mot öster sammanlänkad med **sakristian**. I dag står tillbyggnaden oputsad.

Till syd- och västingången sitter dörrpar under bågförmade överljusfönster. Dörrbladen är klädda med svartmålad plåt. Fönstren är höga, rundbågiga med mittpost och tre tvärposter. Bågarna är målade i engelskt rött och försedda med antikglas. **Långhusets sadeltak** liksom tornhuvan är täckt med falsad kopparplåt. Tornet är försett med en **lanternin**, krönt av ett kopparkors.

Interiör

Kyrkans golv är lagt med grå kalkstensplattor från 1966 års ombyggnad. Väggar och valv i kyrkan är putsade och målade med vit emulsionsfärg. Fönstersnickerier samt snickeriinredningen under läktaren i kyrkans västra del är målade med ljus grå linoljefärg.

Bänkinredningen har vid senaste restaureringen återfått sin ursprungliga målningsbehandling och färgsättning från 1844. Bänkarna är nu ådrade i ockra toner och bänkluckorna är numrerade i enlighet med tidigare utseende. Bänkdörr nr 7 på sydsidan har framskrapad originalfärg.

Innanför västra porten sitter ett dörrpar med två fyllningar per dörrblad. Till syportalen sitter ett nytillverkat dörrpar med enkla fyllningar nedtill och spröjsade glaspartier upptill. Dörrarna är liksom bänkinredningen ådrade i ockra.

Bänkinredningen.

Predikstolen är tillverkad av snickaren O L Dahlman i Västerås 1847. Dahlman har även tillverkat tidigare altarprydnad, vilken idag är uppsatt på den norra **långhusväggen**. **Altarringen** skänktes till kyrkan 1845 av Baron Wilhelm Löwen på Häringe som själv, enligt tradition, har svarvat konsolerna. Altarbordet i gråmålat trä är nytillverkat och har ersatt ett tidigare altarbord av betong från 1966. Som altartavla tjänar glasmålningen i östra fönstret, som föreställer Himmelsfärden. Den är tillverkad 1928 av Neumann och Vogel i Stockholm efter förlaga av konstnärinnan Agda Österberg.

Kyrkan har ett dopbord av kalksten från 1966. Den äldre dopskålen av silver är tillver-

Interiör från väster.

kad av stockholmsmästaren John Nützel (1676–1715). Initialer och vapenbilder på skålen visar att den har skänkts till kyrkan av assessorn vid Svea hovrätt, Erik Gylden Bring

och hans maka Catarina Eden Berg på Näringsberg i Västerhaninge. I en nisch bakom dopplatsen finns en liten kalkstensskulptur i romansk stil, inköpt i Spanien 1966. Skulptu-

Konsler och utsmyckning på altarringen.

Interiör från öster.

ren visar Marie bebådelse av ängeln Gabriel samt Stallet i Betlehem. Läktarorgeln har 24 stämmor och är tillverkad av Olof Hammarberg, Göteborg, 1971.

Övriga inventarier

På altaret står ett silverkors, utfört 1967 av Sven-Arne Gillgren "Till minne av Erik Riby". Det äldsta silverföremålet är en kalk som testamenterades till kyrkan 1619 av fogden Frans Nilsson. Endast nedre delen är ursprunglig, skålen gjordes om på 1700-talet. Av silvret kan även nämnas en oblatask, tillverkad av silversmeden Michel Pohl i Stockholm och skänkt till kyrkan

Konungarnas tillbedjan.

1682 av Gotthard Strijk och Christina Ribbing på Skogs Ekeby, två vinkannor med tillkomst-åren 1734 och 1735 samt en ljusstake för fem ljus, tillverkad av den berömda silversmedsfirman Zethelius i Stockholm 1825.

Den stora kristallkrona som hänger till höger i koret är skänkt av Baron Wilhelm Löwen på Häringe. Den är tillverkad 1778 i Stockholm och har ursprungligen tillhört godsets inventarier. Den vänstra kronan kommer från S:t Jacobs kyrka i Stockholm och är troligen något äldre än den högra.

Kyrkan äger tre pällar, vilka i äldre tid hölls över brudpar. En är av halvsiden med 1500-talsmönster i blommor, en av rött siden med broderade guldblommor och G.S.C.R. 1693 och en av storblommig sidendamast från 1700-talets början. En äldre skrud i röd sammet är från 1777.

Dahlmans altaruppsats, vilken som tidigare nämnts nu är uppsatt på den norra långhusväggen, består av ett gyllene kors med törnekrona och purpurmantel och som står på boken med de sju inseglen. Den strålgång i guld och blått, som tidigare krönte altaruppsatsen, finns kvar i koret, ovanför korfönstret. Den stora oljemålningen Konungarnas tillbedjan sitter ovanför sakristiingången och är målad på 1500-talet av en konstnär i Paolo Veroneses skola. I sakristian finns en medeltida trärelief som köptes i Spanien vid 1960-talets restaurering.

Kyrkklockorna i tornet göts 1840 och 1853 av klockgjutaren Joh. A Beckman i Stockholm. Tidigare klockor hade smält i branden 1831. Kyrkan har en intressant samling äldre kyrkohandböcker, bl a Svenska mässan och Handbok på svenska från 1557 samt två exemplar av Gudstjänsthandbok från 1614.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Västerhaninge kyrka och kyrkogård omges av fornlämningar, vilket tyder på bygdens långa boplatskontinuitet. I anslutning till kyrkan ligger Åbygravfältet, ett av landets största gravfält från äldre järnålder. Kyrkan och kyrkogården har en historia som åtminstone sträcker sig tillbaka till 1200-talet och som vittnar om bygdens utveckling från medeltid till idag. Av kyrkans bevarade medeltida murverk har västgaveln ett säreget utseende med bred bottenvåning och smalare torn. Rester efter äldre öppningar i sydfasaden är också synliga medeltida spår. Kyrkans exteriör präglas dock främst av återuppbyggnaden efter den omfattande branden 1831, då kyrkan fick sitt nuvarande utseende i **Karl Johan-stil**. Tillbyggnaden från 2005 avviker idag kraftigt från kyrkobyggnaden i övrigt till följd av att fasaderna är av rött, oputsat tegel.

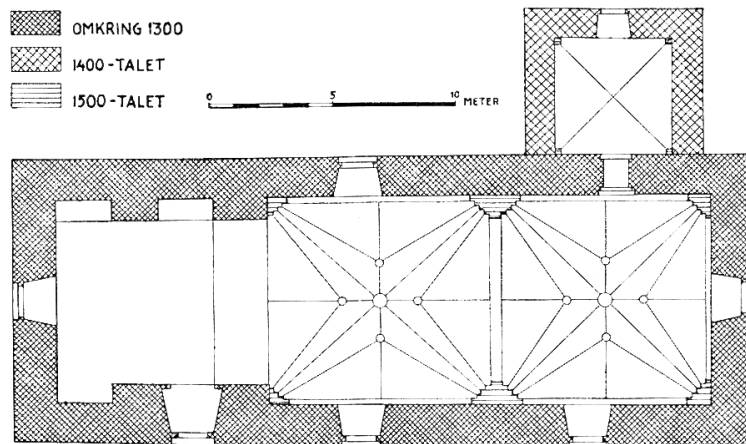
Interiört får kyrkan karaktär av 1500-talets vida, vitkalkade valv, rekonstruerade efter branden 1831. Kyrkans interiör präglas av enkelhet, vilket hör samman med att alla inventarier brann upp vid eldsvådan. Kyrkans fasta inredning från 1840-talet, såsom predikstol, **altarring** och bänkinredningens fasader och dörrar, utgör tillsammans med Dahlmans altarprydnad en tydlig årsring.

Den senaste restaureringen raderade ut 1966 års avtryck i interiören och återförde kyrkan till hur den såg ut efter återuppbyggnaden på 1840-talet. En del historiserande tillägg gjordes vid senaste restaureringen och utgörs bl a av det nya altarbordet och de fasta snickerierna under läktaren. Modernistiska tillägg från den senaste restaureringen är armaturerna under läktaren, förvaringsskåp i **sakristian** samt inredningen i den nya tillbyggnaden.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkobyggnaden bevarar oersättliga medeltida murverk samt medeltida kryssvalv i **sakristian**
- kyrkans exteriör i **Karl Johan-stil**
- kyrkans två tegelvalv med karakteristiska ringmönster bland valvstrålarna
- fast snickeriinredning såsom predikstol, **altarring** och bänkinredningens fasader och dörrar från 1840-talet
- Dahlmans altarprydnad från 1840-talet
- äldre gravvårdar är betydelsefulla för förståelsen av bygdens och kyrkans historia
- kyrkogårdens lindar och lönnar är värdefulla. Det är viktigt att ersätta träd som tas bort.

ORIENTERINGSPLANER

Plan över kyrkan ur Sörmländska kyrkor 84, band 6.

Situationsplan saknas.

KRONOLOGI

Årtal	Händelse	Källa
1200-tal	Kyrkan uppförs. Koret är ursprungligen cirka 4 m brett och kyrkorummets tak utgörs troligen av ett platt bräddtak.	Schnell 1969
Yngre medeltid	Det romanska koret ersätts med nuvarande kor, av samma bredd som långhuset. Åt norr byggs därefter en tegelvälvd sakristia. Som vindfång framför kyrkporten byggs ett vapenhus.	dito
1500-tal	Två tegelvalv med ringmönster bland valvstrålarna slås i kyrkan. Valven var enligt tradition vitlimmade.	Alm 1946
1600-tal	Sockenkyrkan blir gravkyrka för socknens godsherrar, vilka begravs i sakristian och får sina vapensköldar uppsatta i kyrkan.	Schnell 1969
1641	Blixten slår ner i kyrkans spira.	dito
1646	Den nya tornspiran, vilken uppförs i likhet med tidigare spira, står färdig. Byggmästare är mästare Adrian Kamp, vilken engageras av rikskanslern Axel Oxenstierna på Häringe.	dito
1677	De gamla fönstren förstoras.	dito
1690	Det runda fönstret i västra tornväggen tillkommer.	dito
1725	Befintliga fönster förstoras och norrfönstret tillkommer.	dito
1831-07-12	Blixten slår ner i mästare Adrians höga spira, varefter kyrkan brinner ner. Sakristians inre nås aldrig av branden, men av kyrkan i övrigt står i stort sett endast murarna kvar. Efter branden muras kyrkans valv upp helt i den gamla stilen. En pelare tas bort i valvet mellan torn och långhus. Den har man sedan länge önskat få bort, men inte kunnat tekniskt ersätta. Sydportalen flyttas till tornrummet och vapenhuset rivs. Predikstol och altarprydnad tillverkas av G A Dahlman, Västerås. Kyrkans inre präglas efter återuppbyggnaden av Karl Johan-stil och vitt och guld är dominerande färger.	dito
1832	Ritningar av arkitekt A C Djursson till kyrkans nya tak och tornkrön godkänns.	dito
1844	Bänkinredning med slutna kvarter blir färdig först tretton år efter branden.	dito
1847	Predikstolen, tillverkad av snickaren Dahlman, sätts upp i kyrkan.	dito
1885	Kyrkan förses med gjutjärnsugn.	dito

Årtal	Händelse	Källa
1928	Interiör restaureras under ledning av arkitekten Sven Brandel. Kyrkorummet målas om. Kyrkans färger från 1831 anses ”blacka” och ersätts med en mörkare färgskala. Brandel eftersträvar större kontraster mellan de vita valven och inredningen. Dahlmans altaruppsats från 1840-talet tas bort. Korfönstret förses med en glasmålning efter förlaga av Agda Österberg. Nya mattor tillkommer i kyrkan.	ATA
1948	Utvidgning av kyrkogården mot väster.	dito
1949	Utvändig restaurering. Arbetet omfattar av takomläggning och fasadrestaurering. Ett spetsbågefönster uppträcks samt en smal portal i sydmuren, vilka markeras i putsen.	Schnell 1969
1958	Ett kapell efter ritningar av arkitekten Martin Westerberg uppförs på den nytillkomna delen av kyrkogården.	dito
1963	Ett församlingshem uppförs efter ritningar av Hans Båathe och Torsten Holm.	dito
1965–66	Restaurering under ledning av arkitekt David Dahl. I tornets bottenvåning inreds brudkammare, kapprum o s v. I hela kyrkan läggs golvvärme in under ett nytt kalkstengolv. Väggar och valv avfärgas. Nedanför det höga korfönstret i öster hittas några fragment av glasmålningar, troligen från 1300-talets första hälft. Bänkinredningen från 1844 ersätts med mer sittvänliga bänkar, men dörrarna återanvänds och koretets bänkinredning bibehålls. Vinkällaren under sakristian muras igen. I sakristian muras ett altare, vars prydnad är ett tvådelat skåp med en romansk framställning av Kristus på korset och Kristus som världshärskare. Ett utrymme väster om sakristian, byggt 1928, förenas med sakristian genom en dörröppning och inreds till ekonomitrymme med bl a ett skrudskåp. Samtidigt sätts ett skåp, inköpt i Spanien, in i sakristian.	ATA
1971	Nytt orgelverk bakom 1846-års orgelfasad. Orgelbyggare: Olof Hammarberg, Göteborg. Ny kororgel. Orgelbyggare Klaus Becker, Tyskland.	dito
1990	Exteriör restaurering. Putslagning, målning av tak och fönster. Borttagning av de tre främre bänkraderna på sydsidan i kyrkorummet.	dito

Årtal	Händelse	Källa
2002–2005	<p>In- och utvändig restaurering av kyrkan under ledning av arkitekterna Stensson AB och M2 Mattsson & Mattsson AB.</p> <p>Exteriört uppförs en tillbyggnad i tegel intill sakristian med väntrum, toalett, textilförvaringsskåp m m. Kyrkans grå-beiga spritputsade fasader målas med ockragul kalkfärg respektive ljusgrå kalkfärg på slätputsade partier. Fönsterbågarna målas utvändigt med engelskt röd linoljefärg. Interiört tas 1960-talets väntrum och kapprum bort längst bak i kyrkan. Kyrktorg bildas då bänkraderna norr om mittgången längst bak i kyrkan tas bort. Koret förlängs mot väster med cirka 30 cm. Kyrkans el- och värmesystem ersätts med nytt. Kyrkorummets väggar och valv målas med vit emulsionsfärg. Den fasta inredningen återfår 1840-talets färgsättning. Predikstolens ursprungsfärger i blått återupptas efter att masonitskivor under ornamenten i fyllningarna tagits bort. Altarringen återfår sin ursprunglig färgsättning i ljusgrått och övermålade ornament skrapas fram av konservator. Samtliga inventarier restaureras och konserveras. Dahlmans altarprydnad sätts efter konservering upp på norra långhusväggen. Innerdörr vid sydportalen nytillverkas enligt fotografi av tidigare dörr från 1800-talet. Ny ambo tillkommer. 1960-talets altarbord i betong ersätts med nytt, lägre, mobilt altarbord i trä.</p> <p>Kyrkan återöppnas den 20 februari 2005.</p>	SLM

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet

SLM Stockholms läns museum, arkivet

Alm, Henrik, Väster-Haninge kyrka, *Sörmländska kyrkor 84, sjätte bandet*, Eskilstuna 1946

Bonnier, Ann Catherine, *Kyrkorna berättar*, Uppsala 1987

Boethius, Ulf, *Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län*, Uddevalla 1980

Jonsson, Anders, *Sakristian i Västerhaninge kyrka*. Byggnadsarkeologisk dokumentation samt antikvarisk kontroll i samband med arbeten i sakristian, Västerhaninge kyrka, Västerhaninge socken, Haninge kommun, Södermanland. Stockholms läns museum. Rapport 2003:4

Nilsson, Christina, *Kyrkguiden. Vägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001

Schnell, Ivar, *Kyrkorna i Södermanland*, Nyköping 1965

Schnell, Ivar, Västerhaninge kyrka, *Sörmländska kyrkor 84, särtryck*, Nyköping 1969

Svenskt ortnamnslexikon, Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala 2003